

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

CLASSIFICATION OF GENERAL PROVISIONS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Січко С.О.,

здобувач кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню дискусійних питань класифікації загальних положень досудового розслідування. Аналізуються висловлені вченими підходи до виокремлення видів загальних положень досудового розслідування, досліджуються спірні питання щодо таких видів. Загалом пропонується досліджувати положення поділити на такі групи: 1) загальні положення досудового розслідування, пов'язані з вибором належного суб'єкта розслідування; 2) загальні положення досудового розслідування, пов'язані з вимогою ефективності досудового розслідування; 3) загальні положення досудового розслідування, пов'язані з забезпеченням прав і законних інтересів його учасників.

Ключові слова: кримінальне провадження, засади, загальні положення, класифікація, система.

Статья посвящена исследованию дискуссионных вопросов классификации общих положений досудебного расследования. Анализируются высказанные учеными подходы относительно выделения видов общих положений досудебного расследования, исследуются спорные вопросы относительно упомянутых видов. Предлагается исследуемые положения разделить на следующие группы: 1) общие положения досудебного расследования, связанные с выбором надлежащего субъекта расследования; 2) общие положения досудебного расследования, связанные с требованием эффективности досудебного расследования; 3) общие положения досудебного расследования, связанные с обеспечением прав и законных интересов его участников.

Ключевые слова: уголовное производство, принципы, общие положения досудебного расследования, классификация, система.

The article is devoted to the research of discussion questions of classification of general provisions of pre-trial investigation. Despite the long-standing scientific research of the general provisions of the pre-trial investigation, scientists have contradictory and often contradictory views on their notion, essence and system. There is a lack of unity in the approaches to the circle of legal norms and legal institutions that are recognized as such general provisions. The article argues that the study of the general provisions of the pre-trial investigation should be carried out using a systematic approach that could potentially enable the disclosure of the essence of not only certain general provisions, but also their structural links. Criticizing the approaches of the authors, suggest to allocate a separate system of principles (principles) of pre-trial proceedings, it is necessary to identify the general provisions of the stage and the principles of the process inappropriate.

Legal norms regarding certain general provisions of pre-trial investigation are enshrined not only in Chapter 19 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, but also in other chapters and paragraphs of the said normative act. It is proved that the specificity of the general provisions of the pre-trial investigation is not limited to the legislator's methods of codification technique, there are even more valid reasons for their selection, first of all, the nature of legal relations regulated by the relevant legal norms, which in turn are united in the legal institutions.

The scholarly approaches to isolating the types of certain general provisions of pre-trial investigation are analyzed, disputes concerning such types are investigated. In general, it is proposed to divide the investigated provisions into the following groups: 1) the general provisions of the pre-trial investigation, related to the choice of the proper subject of the investigation; 2) the general provisions of the pre-trial investigation, related to the requirement for the effectiveness of the pre-trial investigation; 3) the general provisions of the pre-trial investigation, related to ensuring the rights and legitimate interests of its participants.

Key words: criminal proceedings, principles, general provisions of pre-trial investigation, classification, system.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність дослідження загальних положень досудового розслідування зумовлена гострою потребою подальшого розвитку й удосконалення науково-теоретичних основ здійснюваної у нашій державі судово-правової реформи. Закріплені в главі 19 Кримінального процесуального кодексу 2012 р. (далі – КПК України) та інших його статтях загальні положення досудового розслідування, а також погляди вчених щодо їх розуміння потребують творчого переосмислення, оскільки значною мірою відрізняються від аналогічних положень, передбачених у КПК України 1960 р. Незважаючи на тривалі наукові дослідження загальних положень досудового розслідування, які були започатковані ще в радянський період розвитку науки кримінального процесу, вчені дотримуються доволі суперечливих і часто протилежних поглядів на їх поняття, сутність і систему, більше того, немає єдності навіть щодо кола правових норм і правових інститутів, які визнаються такими загальними положеннями. Вкрай важливе завдання забезпечення прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві значною мірою пов'язане з інтеграцією правової системи нашої держави в систему основних цінностей, закріплених міжнародно-правовими актами про захист прав людини [1, с. 127], вдосконалення практично кожного інституту кримінального судочинства стосується приведення національних стандартів у галузі забезпечення прав людини у відповідність із міжнародним досвідом і практикою [2, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти загальних положень досудового розслідування відображені у працях Ю.П. Аленіна, В.П. Бож'єва, В.В. Вапнярчука, В.К. Волошиної, Ю.М. Грошевого, Т.М. Добровольської, В.С. Зеленецького, О.В. Капліної, Л.Д. Кокорева, В.І. Мариніва, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.В. Павловського, В.В. Попелюшка, О.В. Смирнова, О.Г. Шилю та ін.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою дослідження є розробка авторської класифікації загальних положень досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, дослідження загальних положень досудового розслідування повинно відбуватися із використанням системного підходу, що потенційно може допомогти розкрити сутність не лише окремих загальних положень, але й їх структурних зв'язків. У літературі небезпідставно зазначається, що структура системи відображає певні взаємозв'язки, взаєморозташування складових частин системи, їх устрій. Структура системи включає не всі елементи і зв'язки системи, а лише найбільш істотні компоненти та зв'язки, які мало змінюються під час функціонування системи і забезпечують її існування та зберігають основні властивості. Під компонентом системи розуміють найпростіший її елемент, що є фундаментом її утворення. У науці кримінального процесу дослідженні системи зв'язки принципів (засад) кримінального процесу, і вихідним, початковим елементом такої системи є окремий

принцип (засада) [3–5]. З огляду на певну подібність (схожість) досліджуваних явищ окремим елементом системи загальних положень досудового розслідування є відповідне загальне положення. Прототипом формування системи таких положень має стати їх класифікація. Оразу варто зауважити, що підходи до класифікації досліджуваних положень значною мірою залежать від позиції авторів щодо розуміння їх правової сутності – як специфічних принципів стадії, правових інститутів чи як звичайних правових норм.

М.С. Строгович підкреслював, що загальні положення попереднього слідства, закріплені в кримінальному процесуальному законі, не однорідні за своїм характером, тому окремі з них є принципами попереднього слідства, бо визначають його характер і завдання та складають специфічне вираження загальних принципів кримінального процесу. Інші дійсно визначають лише умови провадження попереднього слідства, наприклад, місце його провадження. До принципів попереднього слідства М.С. Строгович відносив загальні положення, що визначають напрям слідства. За класифікацією М.С. Строговича, принципами попереднього слідства є: 1) об'єктивність; 2) повнота; 3) активність; 4) швидкість. Ці принципи характеризують попереднє слідство, висловлюють його сутність відповідно до загальних і основних принципів кримінального процесу [6, с. 56]. Із таким підходом до розуміння системи загальних положень досудового розслідування можна погодитися лише частково. Дійсно, у згаданих загальних положеннях деталізуються, конкретизуються принципи (засади) кримінального процесу, але такі принципи так само виражаються в усіх інших, звичайних процесуальних нормах. Крім того, навряд чи можливо уявити в сучасному кримінальному процесі стадію, яка б ґрунтувалася на інших засадах, ніж повнота, об'єктивність, швидкість, тобто вони стосуються не лише досудового розслідування, а інших стадій. У науці кримінального процесу принципи розглядаються як основа формування всієї системи кримінально-процесуального права, вони розповсюджують свою дію на всі стадії кримінального судочинства. Разом із міжнародними актами з прав людини принципи виявляють регулятивний вплив щодо всіх кримінально-процесуальних норм [2, с. 55].

В.І. Нікандров зазначав, що кожна із загальних умов так чи інакше пов'язана з усіма принципами кримінального процесу, його загальними положеннями, а також нормами про окремі слідчі дії. Однак ця обставина не перешкоджає виділенню з усього їх різноманіття найбільш тісного зв'язку кожної із загальних умов з певними принципами і загальними положеннями процесу. На думку В.І. Нікандрова, за ознакою найбільш тісного зв'язку всі загальні умови поділяються на три групи (загальні умови, що впливають із принципів кримінального судочинства, з його загальних положень, і загальні умови про особливості збирання і процесуального закріплення доказів на досудовому слідстві) [7, с. 10–11]. На нашу думку, у наведеній класифікації цінним є виділення окремої групи умов, які стосуються збирання і процесуального закріплення доказів. Стосовно виділення положень, які перебувають у більш тісному чи менш тісному зв'язку з принципами, то такий підхід заслуговує на критику, бо важко навіть уявити кількісний вимір такого зв'язку, про який говорив В.І. Нікандров, і в підсумку все зводиться до суб'єктивних уподобань того чи іншого автора. Вважаємо, що всі процесуальні норми пов'язані з принципами з огляду на фундаментальний характер останніх.

В.А. Стремовський зазначав, що високоякісне розслідування кожної кримінальної справи й успішне виконання завдань цієї стадії кримінального процесу гарантоване тим, що кримінальний процесуальний закон встановлює чіткі правила, які детально визначають і регулюють всю процесуальну діяльність слідчого, прокурора й інших

учасників цієї стадії кримінального процесу. Однак ці правила неоднакові за своїм характером і призначенням. Ряду правил закон надає значення найважливіших, керівних і основних положень не тільки попереднього слідства, але й усього кримінального судочинства. Такі правила є принципами кримінального процесу. Інші правила визначають правовий статус, повноваження (права й обов'язки) учасників кримінально-процесуальної діяльності. Третя група правил встановлює підстави і процесуальний порядок провадження слідчих дій і прийняття рішень у кримінальній справі. Четверта сукупність правил має своєю метою надати всіх необхідних засобів і можливостей, створити йому сприятливі умови для успішного виконання поставлених перед ним завдань. Ці правила й одержали в законі назву «Загальні умови провадження попереднього слідства» [8, с. 128–129].

На думку В.К. Волошиної, неоднорідність правових положень, що регулюють порядок провадження у стадії досудового розслідування, дозволяє виділити у їх системі як загальні умови досудового розслідування, так і специфічні принципи досудового розслідування. Зауважимо, що згідно з таким підходом виділяються дві групи положень – принципи стадії та загальні положення (умови) стадії. Під загальними умовами досудового розслідування В.К. Волошина розуміє встановлені кримінально-процесуальним законом правила, що визначають відповідні вимоги до порядку провадження, процесуальних дій і рішень у стадії досудового розслідування. Відповідно специфічні принципи досудового розслідування – це найбільш загальні правові положення, які виражають сутнісні риси й особливості стадії досудового розслідування і слугують гарантіями здійснення завдань відповідної стадії [9, с. 73]. В.К. Волошина пропонує у системі принципів кримінального провадження визначити принципи, що реалізуються на окремих провадженнях, а саме засади, які реалізуються в досудовому провадженні: недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування; нагляд прокурора, відомчий і судовий контроль за законністю дій і рішень органів, що здійснюють досудове провадження, та засади, які реалізуються в судовому провадженні: безпосередність дослідження показань, речей і документів; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення вільного оскарження рішень суду; обов'язковості рішень суду [9, с. 89]. Зазначимо, що подібні підходи поширені не лише у вітчизняній науці, аналогічні твердження можна зустріти і серед зарубіжних авторів. До прикладу, Р.Р. Шайхулов пропонує таке бачення системи загальних (принципових) умов досудового провадження: 1) інформаційна активність досудового провадження, 2) швидкість і повнота досудового провадження, 3) об'єктивність і неупередженість досудового провадження, 4) диференціація та солідарність сил і засобів досудового провадження, 5) компетенція і компетентність органів досудового провадження, 6) поєднання індивідуальних і колегіальних засад, 7) конфіденційність досудового провадження [10]. Формування саме такої системи загальних положень автор мотивує тим, що так історично склалося, досудове розслідування засноване на розшукових (інквізиційних) засадах, а судові стадії процесу – на змагальних. Відповідно, загальні засади слідчої та судової діяльності відрізняються. На нашу думку, існування розшукового та змагального процесу у рафінованому чистому їх вигляді можливе лише на рівні теорії процесу, а нині одним із найактуальніших завдань є розширення змагальних засад у досудовому розслідуванні.

На думку В.В. Павловського, систему загальних положень досудового розслідування слід розглядати у вузькому та широкому розумінні. Зокрема, у широкому розумінні

до системи загальних положень досудового розслідування входять: окремі засади кримінального провадження; елементи кримінально-процесуальної форми; окремі елементи предмета доказування; завдання кримінального провадження, які безпосередньо реалізуються на стадії досудового розслідування; зміст і форма процесуальної діяльності учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування; правові норми, визначені у главі 19 КПК України. У вузькому – виключно положення чинного КПК України, визначені як загальні положення досудового розслідування [11, с. 51]. Зауважимо, що В.К. Волошина і В.В. Павловський вважають за доцільне виділяти окрему систему принципів (засад) досудового провадження. Крім того, наведені підходи заслуговують на критику з огляду на ту обставину, що правові норми щодо окремих загальних положень досудового розслідування закріплені не лише у главі 19 КПК України, а і в інших главах і параграфах згаданого нормативного акта.

Щоб розгляд сукупності загальних положень досудового розслідування був повним і об'єктивним, варто згадати позицію науковців, які не вбачають у досліджуваних положеннях якихось особливих «принципових» чи «засадничих» властивостей. Зокрема, окремі вчені вважають, що «виділення в рамках кодифікованого законодавчого акта деяких автономних положень, позначених як «загальні умови», є прийомом кодифікаційної техніки, що дозволяє узагальнити окремі інститути, які є загальними щодо інших інститутів (спеціальних)» [12; 13]. На нашу думку, специфічність загальних положень досудового розслідування не вичерпується використаними законодавцем прийомами кодифікаційної техніки, для їх виокремлення є й більш поважні причини, насамперед характер правовідносин, що регулюються відповідними правовими нормами, об'єднаними у правові інститути.

На думку В.В. Вапнярчука, загальні положення досудового розслідування можна розділити на такі групи:

а) ті, що стосуються забезпечення всебічності, повноти, неупередженості та швидкості досудового розслідування; б) ті, які стосуються забезпечення прав і законних інтересів учасників досудового розслідування. Автор зазначає, що такий поділ є умовним, адже за дотримання приписів закону щодо провадження досудового розслідування всебічно, повно, неупереджено та швидко (тобто положень першої групи) будуть забезпечені й права і законні інтереси учасників досудового розслідування (тобто загальні положення другої групи). І навпаки, однією з передумов всебічного, повного, неупередженого і швидкого провадження досудового розслідування є дотримання вимог закону щодо забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів кримінального процесу, які беруть участь у досудовому розслідуванні [14, с. 346]. Із запропонованим В.В. Вапнярчуком підходом стосовно класифікації загальних положень досудового розслідування загалом варто погодитися. Водночас групу загальних положень, які стосуються забезпечення всебічності, повноти, неупередженості та швидкості досудового розслідування, можна поділити на дві: пов'язані з вибором належного суб'єкта розслідування і покликані забезпечити ефективність досудового розслідування.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи викладене, робимо висновок, що загальні положення досудового розслідування можна поділити на такі групи: а) загальні положення досудового розслідування, пов'язані з вибором належного суб'єкта розслідування; б) загальні положення досудового розслідування, пов'язані з вимогою ефективності досудового розслідування; в) загальні положення досудового розслідування, пов'язані з забезпеченням прав і законних інтересів його учасників. Перспективним напрямом подальшого дослідження системи загальних положень досудового розслідування є виявлення та вивчення найбільш істотних зв'язків між окремими загальними положеннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія. Харків : Право, 2008. 296 с.
2. Бараннік Р.В., Кучинська О.П., Фулей Т.І. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 228 с.
3. Аленін Ю.П., Волошина В.К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету ОЮА*. 2014. Т. 14. С. 78–89.
4. Мирошніченко Т.М. Актуальні питання визначення поняття принципів кримінально-процесуальної діяльності. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 282–287.
5. Мирошніченко Т.М. Принципи кримінального процесу як засіб для захисту особи у кримінальному судочинстві України. *Гуманізація у сфері кримінальної юстиції: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 18 лют. 2011 р.). Одеса, 2011. С. 55–58.
6. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. Москва : Наука, 1970. Т. 2. 615 с.
7. Никандров В.И. Общие условия производства предварительного следствия в советском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1973. 20 с.
8. Стрёмовский В.А. Содержание предварительного следствия в советском уголовном процессе : учебное пособие. Краснодар, 1971. 147 с.
9. Волошина В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 236 с.
10. Шайхулов Р.Р. Общие (принципиальные) условия досудебного производства : автореф. дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09. Нижний Новгород, 2007. 20 с.
11. Павловський В.В. Загальні положення досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 246 с.
12. Горленко С. В. Общие условия производства предварительного следствия в уголовном процессе : Понятие, история и современность : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2001. 237 с.
13. Курс уголовного процесса / под ред. Л.В. Головки. Москва : Статут, 2016. 1248 с.
14. Кримінальний процес : підручник / за ред. В.Я. Тація та ін. Харків : Право, 2013. 824 с.